

ФІЗИЧНА І СПОРТИВНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

У статті підкреслено, що фізична культура орієнтує не тільки на те, що є, але і на те, що може і повинно бути із залученням даних природо- і суспільствознавства, багатой гуманітарної спадщини минулого і сьогодення. У даному відношенні представляє інтерес дослідження фізичної і спортивної культури з позицій понять "цінність" і "ціннісна орієнтація". Адже орієнтація на цінності виступає характерною межею людського життя, тілесного і духовного здоров'я людини.

Ключові слова: фізична і спортивна культура, цінність, ціннісна орієнтація, суспільствознавство.

Актуальність теми пов'язана з дослідженням цінності як регулятора поведінки людини, оскільки у людини цінності виступають системою координат, картою її природного і соціального світу, з якою вона співвідносить свою поведінку і діяльність.

Фізична культура орієнтує не тільки на те, що є, але й на те, що може і повинно бути із залученням даних природо- та суспільствознавства, багатой гуманітарної спадщини колишнього і сьогодення. У даному відношенні представляє інтерес не дослідження фізичної та спортивної культури з позицій понять "цінність" та "ціннісна орієнтація". Адже орієнтація на цінності виступає характерною рисою людського життя, культури, тілесного і духовного здоров'я людини.

Необхідно зазначити, що відродження сучасної культури можливо в різноманітті культур як повноцінних сенсів людяності.

Метою статті є осмислення ціннісних орієнтацій як найважливіший системотворчий елемент внутрішньої структури особи.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з пошуком виходу із кризи в духовній та етичній сферах, пов'язаних із нерівномірним розвитком економічних і етичних цінностей, є потреба в пошуку архетипів, які сприяли б розумінню тих реалій, де визначним є не стирання різниці між націями та народностями, а пошук діалогу, залучення до загальних цінностей при збереженні унікальності етнокультур.

У даному відношенні нам представляється необхідним з'ясувати суть і зміст спортивної традиції, виявити при цьому механізми морального регулювання поведінки спортсмена.

Як відомо, ніщо не живе насильно, і якщо спортивна традиція регулювання поведінки переживає століття, то має бути щось, завдячуючи чому це можливо. Важливим при цьому є виявити душу спортивної традиції за допомогою форм або мови самовираження.

Важливою проблемою виступає наступна: чому багато учених вважають з'ясування того, в силу яких причин суспільство, іманентно орієнтоване на самозбереження живих систем, в останні десятиліття вступило на шлях украй деструктивного типу розвитку? У даному відношенні ми вважаємо те, що культурною забезпечується стимуляція, мотивація та виконання людської діяльності. Спортивна культура задає різноманітні форми соціальної взаємодії людей, відтворення структур їх індивідуального і суспільного життя.

Спортивна традиція нами визначається як колективний стереотип поведінки, заснований на усному та живому способі передачі минулого життєвого досвіду, діючи на всіх етапах соціокультурного розвитку. Ця традиція, що йде з далекого минулого, виступає одним із способів існування культури, проникає у всі її рівні, виконуючи загально регулятивні, стабілізуючі, відтворюючі та трансформуючі функції.

Культурний простір спорту є, передусім, антропологічним простором. Спорт в даному відношенні є способом існування людини в культурі. Спорт, на наш погляд, є культурний простір, що виступає як своєрідний синтез внутрішнього і зовнішнього світу людини, його етичних та естетичних уявлень та діяльності, що формує специфічний тип людини. Спортивна поведінка людини взаємопов'язана зі всіма компонентами культурного простору.

Спортивний простір сучасного суспільства – це своєрідна системна цілісність: умова формування і розвитку специфічних рис та якостей людини. У межах спортивного простору здійснюється процес засвоєння і трансляції суб'єктом гуманістичних, етнічних та інших цінностей.

Підхід до дослідження цінності як регулятора поведінки людини являється в цьому плані особливо актуальним, оскільки у людини цінності виступають системою координат, картою її природного і соціального світу, з якою вона співвідносить свою поведінку та діяльність.

Людина, як правило, прагне в житті робити щось важливе, необхідне, значуще для себе, але в той же час позитивно оцінюване суспільством. Це необхідне супроводжується для неї життєво важливими ідеями та ідеалами, якими виступають цінності. Дана орієнтаційна функція цінності, яку можна назвати

ціннісною орієнтацією, як би "програмує" всю діяльність людини на тривалі терміни, задає генеральну лінію її поведінки.

Ціннісні орієнтації – важливий системотворчий елемент внутрішньої структури особи. Вони виникають при цьому як рефлексія над цінностями, дозволяють відокремити значуще, істотне для людини від незначущого, неістотного. Критерієм такого обмеження та самообмеження "Я" виступає орієнтація на гуманітарну культуру, на такі надцінності, як любов до природи, до батьківщини, народу. Ці "надцінності", що представляють собою "вигоду понад вигоду", якщо вжити відомий термін І. Канта, вжитий ним відносно свободи, необхідні для нормального і повноцінного існування як окремого суб'єкта, так і людського співтовариства загалом, на яке орієнтований суб'єкт.

Коли спортсмен бере участь в міжнародних змаганнях, то він, передусім, захищає честь своєї країни. І ця не тільки ідеальна, але й реальна мета, будучи цінністю, стає регулятивною основою діяльності суб'єкта. Навіщо людині необхідний ідеал? Найімовірніше всього тому, що людина через свою духовну, душевну та тілесну конституцію без ідеалу та ціннісних орієнтацій не може організувати свого існування. Ідеал і цінності – це і керівництво до дії, і мета цієї дії.

Тепер нам необхідно досліджувати чинники, що впливають на ціннісний зміст фізичної та спортивної культури, зміст соціальних функцій спорту.

Перший чинник – це політичні системи. Вони мають вирішальний вплив на ціннісний зміст соціальних функцій спорту. Якщо політична система характеризується як диктатура, то вона задає спорту такий ціннісний зміст, як нівелювання та зрівнювання індивідуальності, культ мускульної сили, перетворення тіла на інструмент політики.

В умовах демократичної держави ціннісний зміст спорту передбачає бути толерантним, жити в суспільстві, підтримувати партнерські відносини. Особа має можливість дистанціюватися від політичного режиму, а політична система надає можливість розвиватися індивідам на основі власних природних і культурних засад. При цьому необхідно відмітити важливість соціального захисту як професійних спортсменів, так і громадян, що займаються спортивною діяльністю, а також осіб з обмеженими можливостями (інвалідів). Постановка і вирішення цієї проблеми вимагає соціально-філософського аналізу тілесності, оскільки вибір тієї або іншої концепції соціальної політики суспільства і держави по відношенню до тих людей, які мають порушення у фізичній, сенсорній або психічній сфері і відрізняються від загальноприйнятих норм, багато в чому пов'язаний із трактуванням цінностей тіла і душі людини, його духовності.

Другий чинник – це економічні відносини. Складні індустріальні суспільства наповнюють ціннісний зміст спорту такими необхідними для особи якостями, як особова мобільність, гнучкість, уміння уникати конфліктів, соціально-прийнятні форми конфліктної поведінки і так далі. Проте ще більш важливо зміцнити соціальний статус спортсмена (не тільки професіонального), визначити для нього різні види соціальних гарантій при зниженні та втраті працездатності в результаті дії шкідливих чинників, пов'язаних із професійною діяльністю. Необхідно виявити найбільш значущі елементи економічного захисту і соціального забезпечення, їх форму, зміст і рівень.

Третім істотним чинником, що визначає ціннісний зміст спорту, є антропологічні ідеї, погляди, що виражаються в уявленнях про образ людини. Ці уявлення також сьогодні зазнають змін. У даний час це уявлення про людину як про цілісну особу, яка представляє собою єдність інтелектуальних, моральних, естетичних і фізичних потенцій людського організму.

Філософське осмислення спорту з погляду соціальної та ціннісної значущості для людини дозволяє виділити декілька моментів:

1. Людина завжди визначається як істота, наповнена духовною силою. Реальна людина виходить з природного стану завдяки внутрішній силі, яка допомагає їй піднятися до морального стану. Сила є головною рисою людської природи, і забезпечити її дозволяють спорт і фізична освіта.

2. Філософське осмислення спорту ґрунтується на принципі розвитку. Моральні та духовні сили необхідно розвивати. Праця спортсмена, діяча мистецтва, лікаря, вчителя і т. д. сьогодні перетворюється на чужу йому силу, в засіб для підтримки його індивідуального існування. Відчужена праця відчужує від спортсмена, вчителя і так далі не тільки його власне тіло, його тілесну конституцію як артикульоване тіло, або почуття, духовність почуттів, але і духовну сутність, людську сутність. Людина стає грубою та невихованою. Її "око" стає тільки пасивним. Вона переходить тільки до пасивного віддзеркалення видимого, а не до активного його відтворення. Фізична культура призначена, передусім, для того, щоб людське тіло було сформоване моральною волею. Але ворожнеча між емпіричним почуттям і духом існує, доки працею людини ще не вироблені людський смак до природи, природне відчуття людини.

3. Якщо визначення людини як істоти, наповненої сили, приводить до питання про розвиток, то це питання, в свою чергу, неминуче приводить до ідеї гармонії.

У філософських дослідженнях спорту завжди проходить думка про необхідність освіти, яка охопила б всю людину – її духовні й фізичні сили; лише в цьому випадку людина може утвердитись в світі як природна, суспільна і така, що володіє яскравими індивідуальними якостями істота. Взаємозв'язок

моральної, духовної, фізичної освіти означає рівноваженість всіх сил людини. Фізична освіта є тут складовою частиною освіти людини загалом.

Таким чином, соціально-філософське осмислення фізичної освіти і спорту припускає розгляд людини в трьох іпостасях: людина як творіння природи, творіння суспільства і творіння самої себе. У цьому образі людини на перший план висуваються її природний характер, зв'язок із суспільством та індивідуальність. Ціннісний зміст спорту в даному контексті варто розглядати як подолання людиною своєї грубої, тваринної природи, коли вона своїми власними силами створює свою особу, а кінцеву мету бачить в досягненні морального стану, який піднімає людину до рівня свободи, звільняючи її від пут емпіричних потягів та пристрастей, яким вона підкоряється, знаходячись як в природному, так і в суспільному стані.

Соціальна функція спорту розглядається нами в подальшому на прикладі ціннісних орієнтацій студентів вищих навчальних закладів, вимагає теоретичного осмислення самої категорії "цінність".

Розгляд становлення ціннісної свідомості суб'єкта, зайнятого фізкультурною і спортивною діяльністю, дозволяє виділити ті моменти, які мають загальнометодологічне значення, дозволяє за явищем цінності виявити фундаментальні структури.

По-перше, цінність за своїм онтологічним статусом є суспільним відношенням і як така не може бути зведена ні до предмету об'єктивного світу, ні до будь-якої духовної освіти. По-друге, на рівні явища феномен ціннісного відношення виникає завдяки ефекту проблематичності. По-третє, в свідомості суб'єкта цей ефект породжує ціннісне уявлення, в якому цінність протиставлена реальності і певною мірою протилежна їй. Далі виникає необхідність розглянути структуру ціннісного відношення. Перше питання, яке перед нами встає при цьому, – це питання про те, що саме в зовнішньому явищі, предметі робить його елементом ціннісного відношення, якщо ні сам по собі предмет, ні властиві йому об'єктивні властивості ще не роблять його цінністю. Соціальна філософія не має в своєму апараті терміну, який відображав би те, що перетворює предмет на елемент ціннісного відношення. У цьому питанні можна послатися на поняття "ціннісна предметність", введене словацьким дослідником В. Брожилом [1].

Ціннісна предметність – це потенційна цінність в потенції, можливості, але зовсім не сама цінність. Ціннісна предметність – це об'єктивна основа цінності та її передумова. Цінність об'єктивна, але не речова.

Аксіологічний погляд на світ виникає лише з появою рефлексуючого суб'єкта, джерелом рефлексії якого виступають його очікування і вимоги, що пред'являються цьому світу. В результаті такого відношення світ подвоюється: разом з об'єктивною реальністю існує і її ціннісне сприйняття.

По-перше, виникнення аксіології – науки про цінності – пов'язано з руйнуванням старої аристократичної школи цінностей, заснованої на звичці і авторитеті. Загальна теорія цінностей розглядається як необхідна для людини, через яку вона зможе пізнати саму себе, свої найбільш глибокі цілі та стремління. І це знання опиниться для неї не менше звільняючим, ніж знання законів природи. По-друге, в якості необхідного ідеалу завжди розглядається "реальність", тобто існуючі інтереси, існуючі речі. По-третє, єдиним джерелом цінностей є інтерес: речі є цінними настільки, наскільки вони є бажаними.

Характер цінностей та їх зміна завжди залежать від характеру і зміни інтересів. Всі характеристики, що відносяться до інтересу, можуть бути застосовні і до цінностей. Інтерес часто переходить з одного об'єкту на інший, який супроводжує суб'єкта в досвіді. Досвід виступає як причина диференціації, інтеграції інтересів і відповідних їм цінностей.

Властивості людини, що виникають в її відносинах із світом, стають не тільки об'єктивними фактами, але й цінностями в міру того, як вони усвідомлюються як значущі для людського роду. Процедура оцінки цих властивостей приводить до формування суб'єктивних цінностей – певних абстракцій свідомості. Таким чином, проблема "особа як цінність" має принаймні дві сторони. Перша – яким чином у відношенні "світ – людина" складається особистість як об'єктивна цінність? Друга – як складається сфера суб'єктивних цінностей?

Людство в ролі суб'єкта оцінки виступає в будь-яку епоху в двох глобальних сенсах: як людський рід взагалі і як його конкретна історична форма. Вони задають наявність двох типів ціннісних моделей.

Першу, абсолютну (використовуючи термінологію І. Канта), можна визначити як категоричну модель особистості, домінантою якої виступає ідея людства (Людини) як мети. Категорична модель знаходить форму спонукально-морального ідеалу.

Другу, відносну модель можна визначити як модель гіпотетичну, що складається під впливом конкретних потреб і можливостей суспільної практики. Ця проміжна мета – засіб на шляху до абсолютно повного саморозкриття людської суб'єктивності. Гіпотетична модель часто знаходить форму нормативних кодексів.

Емпірична цінність виявляється, передусім, як прагнення суб'єкта до предмета своєї потреби, корисність, необхідність якого попередньо встановлена в оцінці. При цьому на рівні явища ціннісне відношення фіксується в двох основних моментах: по-перше, ціннісні уявлення суб'єкта, що існують у вигляді понять, норм, ідеалів, за допомогою яких здійснюється оцінка, по-друге, зовнішній предмет, явище об'єктивної дійсності, яке виступає об'єктом прагнень суб'єкта, оскільки володіє деякими

корисними властивостями. На даній основі і виникає специфічна логіка ціннісної свідомості: чим актуальніша потреба, тим вище статус даного предмету. На цьому рівні цінність і ціннісне відношення виступають як щось безпосередньо дане в досвіді та фіксуються зазвичай в термінах, що виражають переваги. Спроби виявити природу цих явищ, не виходячи за межі ціннісних феноменів, неминуче породжують тенденцію до абсолютизації одного з тих елементів: відомостей явища цінності або до предметного світу, або до світу ідеальних духовних цінностей. Спочатку в сферу "предметних цінностей" людини включався тільки зовнішній світ об'єктів, пізніше – сама людина як частина цього світу.

Аналіз соціально-філософських інтерпретацій категорії "цінність" дозволяє зробити наступний висновок: схематично структура ціннісного відношення може бути представлена у вигляді комплексу взаємопов'язаних елементів: 1) ціннісна предметність як властивість суспільного предмету, як об'єктивна основа та передумова цінності; 2) актуальна потреба діяльного суб'єкту, що розуміється як необхідна відповідність між нормативним ходом життєвого процесу та конкретною мірою наявних умов, яка переноситься суб'єктом як стан незадоволеності, потреби; 3) цінність як елемент людської діяльності, як момент зіставлення дійсності та ідеалу (належного); 4) оцінка як завершення ціннісного відношення, в якій конститується цінність, що виражена в різних ціннісних еквівалентах (поняттях, думках, ідеалах).

Таким чином, кажучи про поняття "цінність", можна розрізняти два його основних значення:

1) цінності в системі об'єктивно існуючих предметів, ідей, властивостей матеріальних і духовних продуктів та інше, в суті котрих полягає атрибут цінності, котра існує незалежно від суб'єктивних оцінок людей;

2) цінності в сенсі значущості (конкретної цінності чи системи цінностей) для індивіда.

Твердження про те, що дещо представляє для когось цінність, можна розуміти в трьох значеннях:

а) цінністю можна називати якість речей, до виробництва яких направлені наші зусилля або які задовольняють наші потреби;

б) цінностями можна вважати позитивно оцінювані з наших позицій об'єкти;

в) під цінністю можна мати на увазі також критерій, на основі якого різні об'єкти підлягають оцінці [7].

Соціально-філософська теорія, в якій присутня аксіологічна проблематика, не повинна випускати з уваги ту обставину, що вона завжди оперує такими цінностями, за якими приховані складні ціннісні утворення. Приблизно з середини 60-х років в соціально-філософських підходах до вивчення матеріальної та духовної життєдіяльності людей почала розроблятися аксіологічна проблематика: ціннісне відношення людей і соціумів до об'єктивної дійсності.

В соціальній філософії, основну увагу якої привертають як раз соціально значущі факти, позитивістське розуміння досить розповсюджене [3].

Зокрема, В. С. Магун вважає, що існують дві принципово різні форми організації соціально корисної діяльності індивіда: "Вони розрізняються і своїми соціальними механізмами, і змістом відбитих в психіці людини (за допомогою емоційних і раціональних оцінок) цінностей. З точки зору представленості соціальних цінностей в психіці суб'єкта дві згаданих форми стимулювання його соціально корисної діяльності можна розрізняти як пряму і побічну.

У разі прямого стимулювання потреби і блага інших людей, соціальних груп відображаються в психіці людини в тих же емоційно-оціночних формах, які характерні для віддзеркалення ним своїх власних цінностей. У цьому випадку образ чужого блага або чужої потреби супроводжується у суб'єкта переживаннями власного задоволення або страждання. Людина не тільки переживає за інших людей, але й думає про їх благополуччя [4]. Категорія цінності тут розкриває один з істотних моментів універсальної взаємозалежності явищ – момент значущості одного явища для буття іншого.

Проте сьогодні, в силу комерціалізації спорту, сталася переорієнтація поняття цінності на "ціну". Водночас, спорт завжди мав яскраво виражену моральну санкцію. Але на теперішній час все частіше звертає на себе увагу суперечність між реальною орієнтацією спортсменів і учасників олімпійського руху на прагматичні цілі та тими цінностями, які здавна проголошує олімпійська філософія. Сучасний спорт як феномен культури, що з'явився в середині XIX століття, являється продуктом капіталістичного суспільства, товарного виробництва, де відносини людей нагадують відносини між товарами. Внаслідок комерціалізації спорту даний соціальний інститут все більшою мірою стає сферою шоу-бізнесу. На перший план висуваються чинники популярності та видовищності.

Строго кажучи, суб'єктом ціннісного відношення виступає та сторона, відносно буття якої визначається цінність іншої. Представляється необхідним "розрізняти суб'єкт ціннісного відношення і суб'єкт пізнання цінності, які не завжди співпадають" [5].

Більшість філософських підходів до проблеми цінностей, значна частина психологічних і деякі соціологічні дослідження виходять з такої установки, при якій поняття цінності описує особливу реальність, що не виходить з потреб.

Цінність не є вторинною, вона володіє особливим статусом серед множини інших оточуючих людину предметів, "наділяючи той або інший об'єкт статусом цінності, людина як би суб'єктивує цей об'єкт, визнає право на власний "голос" [6].

Розуміння цінності як надіндивідуальної реальності ми знаходимо у Парсонса, коли мова йде про соціологічну категорію, адекватну для опису культур чи соціальних систем [7].

У соціологічній традиції простежуються два підходи до проблеми цінностей: натуралістичний і антинатуралістичний.

Суть антинатуралізму полягає у відриві цінностей від реальних інтересів особи, природних потреб людини. Згідно даному підходу, цінності є ідеальними сутностями, сфера яких знаходиться поза досвідом і які не залежать від інтересів.

З позицій натуралізму цінністю представляється все те, що сприяє ефективному функціонуванню елементів "людської природи", біопсихологічних здібностей індивіда, задоволенню його інтересів, розвитку потенціальних творчих задатків.

"При всьому різноманітті визначень і розумінь категорії цінності очевидне одне: наукова необхідність в цій категорії виникає тоді, коли постає питання про особу чи матеріальне і духовне середовище, що оточує її, а ширше – у відношенні діяльності суб'єкта (будь-то особа, соціальна група, нація та інше) і тих об'єктивних умов, в яких він діє" [8].

"Зміст цінності, – зауважує А. Г. Здравомислов, – обумовлено культурними досягненнями суспільства. Світ цінностей – це, передусім, світ культури в широкому сенсі слова, це сфера духовної діяльності людини, її моральної свідомості, її прихильностей – тих оцінок, в яких виражається міра духовного багатства особи" [9]. Для спорту характерні самопожертва, допомога тим, хто терпить лихо, порядність. В спорті існують приклади такої поведінки. Це доволі рідкі випадки, які заперечують такий імператив, як "перемога за будь-яку ціну" через особисту самопожертву, особисту порядність, дають іншим шанси на перемогу. Існують такі міжнародні організації, як комітет Фейр Плей та Європейський рух Фейр Плів, які заохочують спортсменів за прояв подібної поведінки [10]. Водночас, необхідно зазначити, що існує багато випадків, коли спортсмени проявляють порядність в ситуаціях, коли люди терплять лихо, вони приходять на допомогу, демонструючи зразки самопожертви, віддають своє життя заради спасіння людей. Саме через це цінності не можна розглядати як просте продовження або віддзеркалення інтересів. Вони володіють відносною самостійністю [11]. Ця самостійність проявляється в можливостях людського духу, в її здатності протистояти емпіричній дійсності.

Розуміння цінності як надіндивідуальної реальності припускає існування її суб'єктивно-психологічних синонімів, які описуються такими поняттями, як мотив, потреба, інтерес, ціннісна орієнтація або суб'єктивна цінність. Проте вони розглядаються як вторинні по відношенню до об'єктивної надіндивідуальної цінності. У цьому сенсі показові наступні трактування цінності як надіндивідуальної реальності: Дюркгейм, наприклад, закликав соціологію стати наукою про ідеали [12].

Якщо людина, її воля і щастя підкорені колективу як вищій меті, цінність колективізму характерна для України та православ'я, то свобода і повага особи розглядаються М. Вебером як специфічні західні цінності. І ця різниця обумовлена, за Вебером, тією обставиною, що східна цивілізація не була зачеплена, на відміну від західноєвропейського суспільства, протестантською реформацією, рухом за індивідуальну свободу [13].

Таким чином, абсолютизація надіндивідуальних цінностей виводить поняття цінності за межі наукового (у тому числі й філософського) аналізу.

Очевидно, що однією із продуктивних в науковому плані альтернатив виступатиме соціально-філософська інтерпретація надіндивідуального характеру цінностей. Вони втрачають свій абсолютний характер. "Загальнолюдський характер ряду оцінок не означає їх абсолютної об'єктивності. Загальнолюдське і об'єктивне – різні поняття. Загальнолюдське може виступати в якості об'єктивного лише в плані протиставлення суспільства і особи, тобто у тому випадку, коли за суб'єкт приймається окрема людина, а не людство загалом. У повному ж сенсі слова об'єктивним може бути лише те, що не залежить ні від людини, ні від людства. Від того, що та інша оцінка розділяється всіма людьми, вона не перестає бути оцінкою і не стає об'єктивним віддзеркаленням властивості речі як такої" [14].

Цінності, виступаючи певними цільовими орієнтирами, визначають верхню межу рівня соціальних домагань особи. Розуміння цінності як ідеалу дозволяє усвідомити не лише надіндивідуальність, але також надособистісні цінності, володіння ними "самостійністю", яка дозволяє їм виконувати функцію вищого критерію для орієнтації у світі та опори для особистісного самовизначення і самовираження. На цю роль і функцію цінностей в індивідуальній життєдіяльності неодноразово вказували різні екзистенціально-орієнтовані вчені [15].

В контексті вищесказаного поняття цінності може бути віднесено до ряду таких понять, як "суспільна свідомість", "соціальний характер", "соціальне несвідоме" [16].

Соціальні цінності виступають в цій логіці як такі, що характеризують соціальні спільності різного масштабу, включаючи людство загалом. Будучи породженням конкретного соціуму, соціальні цінності відображають в собі основні риси цієї життєдіяльності в знятому вигляді. Самостійним суб'єктом ціннісного відношення може виступати будь-яка соціальна спільність. Соціальні цінності неабсолютні й необ'єктивні в строгому сенсі слова, і сучасні порівняльно-культурні дослідження демонструють відносність навіть вищих і непохитних цінностей будь-якої культури.

У такому ж ключі можна розглядати й людські цінності, що узагальнюють конкретно-історичний досвід сукупної життєдіяльності людства. Усвідомлення людством своєї єдності та формування світової спільноти, що виробляє, зокрема, загальні ціннісні орієнтири, – процес, який особливо очевидний сьогодні.

Загальнолюдські цінності відображають деякі загальні риси, властиві життєдіяльності людей різних історичних епох, соціально-економічних укладів, класової, національної, етнічної та культурної приналежності. Існують цінності, що характеризують історичну епоху, соціально-економічний устрій, націю і так далі, а також специфічні цінності професійних і демографічних груп (наприклад, молоді) та інших об'єднань людей (зокрема асоціально-направлених груп).

Неоднорідність соціальної структури суспільства приводить до існування в ньому в будь-який історичний відрізок часу різних, іноді навіть суперечливих цінностей. Як зазначає Л. А. Арутюнян [17], подібна багаторівневість властива не тільки системі цінностей суспільства як такого, але і цінностям більшості інших соціальних груп і спільностей різного рангу.

Система цінностей історично конкретної соціальної спільноти представляє собою предметне втілення системи діяльностей та суспільних відносин, що виражають суть життєдіяльності даної спільноти, її конкретно-історичного способу життя. А. С. Богомолов характеризує цінність як елемент опредмечених у формі соціальних інститутів суспільних відносин [17]. О. Г. Дробницький розглядає цінність як предметну форму існування суспільних відносин [18].

"Незалежно від того, чи трактується цінність як властивість самого предмету, значення цього предмету для людини або як відношення людини до предмету, сюди відноситься круг явищ, який усім добре відомий. Це матеріальне благо предмета споживання, вартість продукту праці, позитивне або негативне значення суспільного явища, властивості природних об'єктів і витворів мистецтва, моральна гідність об'єкта етичної оцінки (вчинку, особи, мотиву і т. д.) й деякі інші явища. З іншого боку, під цінностями також розуміють певні феномени суспільної свідомості: соціально-політичні, правові, моральні, естетичні, релігійні принципи, ідеали, оцінки та їх критерії. Усі ці явища називають "духовними цінностями" [18].

Розуміння цінності як суто індивідуальної реальності, значущої лише для суб'єкта, характерне для С. Л. Рубінштейна [19]. Філософи-екзистенціалісти розуміють цінність як щось, що створюється виключно творчою індивідуальною свідомістю суб'єкта, його відповідальним особовим вибором [19].

В існуючій літературі представлено два напрямлення в розумінні цінності як індивідуальної реальності. Перше напрямлення засноване на інтерпретації цінності як відображення в свідомості корелятивів цінностей [21], які впливають на індивідуальну поведінку через механізми свідомого контролю. Друге напрямлення засноване на інтерпретації цінностей як інтегрованих у структуру особи і мотивації індивідуальної поведінки, та визначаючих її направленість незалежно від того, наскільки вони усвідомлюються як такі.

Визнання цінностей реально діючими регуляторами діяльності індивідів означає існування свідомих переконань або уявлень суб'єкта про цінне для нього, що адекватно виражається поняттям ціннісних орієнтацій [12]. Визнання психологічної реальності як інтегрованих в її мотиваційну структуру цінностей, так і ціннісних орієнтацій свідомості ставить проблему співвідношення між ними. У соціальній філософії та соціальній психології ця проблема фіксується як проблема розходження між декларованими і реальними цінностями [23]. Розходження між декларованими ціннісними орієнтаціями свідомості та цінностями, що спонукають діяльність людини, може пояснюватися цілою низкою чинників: 1) в силу недостатньо сталої і структурованої системи особових цінностей, коли людина може недостатньо чітко усвідомлювати роль тих чи інших цінностей у своєму житті; 2) джерелом неузгоджень може виступати те, що у свідомості будь-якої людини присутні ціннісні уявлення самі різні. Разом із ціннісними орієнтаціями, що адекватно відображають власні особові цінності суб'єкта, в свідомості відбиваються цінності інших людей, цінності різних великих і малих соціальних груп, а також ціннісні стереотипи та ціннісні ідеали, що відображають цінність для людини самих цінностей у відверненні від образу свого "Я". Різні ціннісні уявлення в індивідуальній свідомості змішуються, що ускладнює адекватну рефлексію над власними цінностями.

Питання про те, розуміти під цінностями деякі чітко описані норми, які потрібно дотримуватися, або ідеали й цілі, що не зводяться до однозначних приписів, більш повно розглянуто Л. І. Іванько [15]. Детально проаналізовано функціональні відмінності між нормами та цінностями: "Цінності більшою мірою співвідносяться з цілепокладаючими сторонами людської діяльності, тоді як норми тяжіють переважно до засобів і способів її існування. Нормативна система більш жорстко детермінує діяльність, ніж ціннісна, бо, по-перше норма не має градацій. Цінності розрізняються за "інтенсивністю", характеризуються більшою або меншою мірою настійності".

Початкова, основна форма існування цінностей – у вигляді суспільних ідеалів, тобто вироблених суспільною свідомістю та присутніх у ній узагальнених уявлень про досконалість у різних сферах суспільного життя. В філософському словнику дається наступне визначення поняття ідеалу: це "...уявлення про найвищу досконалість, котра як взірєць, норма і мета визначає спосіб і характер

діяльності людини або соціальної групи. Вихідною засадою формування ідеалу є усвідомлення суб'єктом діяльності своїх потреб та недовершеності наявної дійсності й відповідно необхідності її реального перетворення..." [25].

У цій своїй значущості цінності відносяться до категорії "соціальних уявлень". Водночас вони не зводяться до суб'єктивних уявлень. Навпаки, вони вкорінені, передусім, в об'єктивному устрої суспільного буття даного конкретного соціуму та відображають практичний досвід його життєдіяльності. Варто розрізняти реальні цінності соціуму та ідеали, що формуються у вигляді ідеологічних конструкцій. Останні можуть успішно виконувати функцію консолідації та орієнтації соціальної спільності лише в тому випадку, якщо вони адекватно відображають в собі мотивацію її колективної життєдіяльності. "Тільки "цінність", а саме в значенні чогось, що хотіли б мати все, робить ідею ідеалом" [26].

Будь-яка соціальна спільність – від сім'ї до людства загалом – може виступати суб'єктом системи специфічних цінностей цієї спільності. Ціннісна єдність є основою для виникнення неформальних соціальних груп; у випадку ж формальних інституціоналізованих груп та спільностей (сім'я, навчальна група, нація) її наявність є запорукою й мірою згуртованості та успішного функціонування групи, що було експериментально доведено для малих груп [25].

Таким чином, можна зробити наступні **висновки**:

- 1) проблема ціннісних орієнтацій суб'єкта розроблена недостатньо; отже, існують суперечні тлумачення;
- 2) розмиті методологічні установки про ціннісну значущість різних соціальних феноменів, що певною мірою відносяться і до спорту;
- 3) як наслідок всього цього, відбувається зміщення акцентів по різних суспільно-значущих проблемах (зокрема з проблеми спорту та спортивної культури).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богомолов А. С. Определенные, ценности и социологическое познание / А. С. Богомолов // Социологические исследования. – 1975. – № 2. – С. 54–61.
2. Гудечек Я. Ценностная ориентация личности / Я. Гудечек // Психология личности в социалистическом обществе. – М. : Наука, 1989. – 103 с.
3. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Я. Щепанский. – М. : Прогресс, 1969. – 100 с.
4. Магун В. С. Потребности и психология социальной деятельности личности / В. С. Магун. – Л. : Наука, 1983. – 49 с.
5. Василенко В. А. Ценность и ценностные отношения / В. А. Василенко // Проблема ценности в философии. – М.-Л., 1966. – 42 с.
6. Малахов В. А. Культура и человеческая ценность / В. А. Малахов. – К. : Наукова думка, 1984. – 41 с.
7. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия : культура, личность и место социальных систем (1951) / Т. Парсонс // Американская социологическая мысль : [тексты] / [под ред. В. И. Добренькова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 448–463.
8. Харчев А. Г. Искусство как ценность / А. Г. Харчев // Проблема ценности в философии. – М.-Л., 1966. – 81 с.
9. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности / А. Г. Здравомыслов. – М. : Политиздат, 1986. – 160 с.
10. Захаров М. А. Фэйр Плэй в ценностно-нормативной структуре спорта / М. А. Захаров // Философия и будущее цивилизации : [тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса, (Москва, 24–28 мая 2005 г.) : в 5 т.]. – М. : Современные тетради, 2005. – Т. 4. – 586 с.
11. Попова И. М. Ценностные представления и "парадоксы" самосознания / И. М. Попова // Социологические исследования. – 1984. – № 4. – С. 29–36
12. Дюркгейм Э. Ценностные и "реальные" суждения (1911) / Э. Дюркгейм // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – 106 с.
13. Вебер М. "Объективность" социально-научного и социально-политического познания (1904) / М. Вебер // Избранные произведения. – М. : Прогресс, 1990. – С. 345–415.
14. Шердаков В. Н. Социально-психологический анализ христианской морали / В. Н. Шердаков. – Л. : Государственный музей религии и атеизма МК РСФСР, 1974. – 69 с.
15. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984–1985. – М. : Наука, 1986. – С. 80–160.
16. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 100 с.
17. Арутюнян Л. А. Ценности в системе социалистического образа жизни / Л. А. Арутюнян // Образ жизни и ценностные ориентации личности / [отв. ред. Л. А. Арутюнян]. – Ереван : Изд-во АН Арм. ССР. – С. 9–32.
18. Дробницкий О. Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей / О. Г. Дробницкий // Проблема ценности в философии / [под ред. А. Г. Харчева и др.]. – М.-Л. : Наука, 1996. – С. 25–40.
19. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1973. – 100 с.
20. Ницше Ф. Воля к власти : опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше. – М. : REFL-book, 1994. – 99 с.
21. Чамокова Э. А. Кооперационализация понятий "нормы" и "ценности" / Э. А. Чамокова, В. Ф. Чеснокова // Социология культуры. Вып. 2. – М. : НИТИК, 1975. – С. 167–179.
22. Здравомыслов А. Г., Ядов В. А. Отношение к труду и ценностные ориентации личности / А. Г. Здравомыслов, В. А. Ядов // Социология в СРСР. – М. : Мысль, 1966. – Т. 2. – С.187–207.

23. Донцов А. И. К проблеме целостности субъекта коллективной деятельности / А. И. Донцов // Вопросы психологии. – 1979. – № 3. – С. 25–34.
24. Иванько Л. И. Ценностно-нормативные механизмы регуляции / Л. И. Иванько // Культурная деятельность : опыт социологического исследования / [отв. ред. Л. Н. Коган]. – М. : Наука, 1981. – С. 149–187.
25. Філософський енциклопедичний словник. – Київ : Абрис, 2002. – 231 с.
26. Краус В. Нигилизм и идеалы / В. Краус. – М. : Радуга, 1994. – 136 с.
27. Брожник В. Марксистская теория оценки / В. Брожник. – М. : Прогресс, 1982. – 45 с.
28. Жуков Ю. М. Ценности как детерминанты принятия решения. Социально-психологический подход к проблеме / Ю. М. Жуков // Психологические проблемы социальной регуляции поведения / [отв. ред. Е. В. Шорохова, М. И. Бубнева]. – М. : Наука, 1976. – С. 254–277.
29. Петровский А. В. Групповая сплочённость как ценностно-ориентационное единство / А. В. Петровский, В. В. Шпалинский // Психологическая теория коллектива / [под ред. А. В. Петровского]. – М. : Педагогика, 1979. – С. 43–65.
30. Чавчавадзе Н. З. Культура и ценности / Н. З. Чавчавадзе. – Тбилиси : Мецниереба, 1984. – С. 29–30.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bogomolov A. S. Opredmechivanie, tsennosti i sotsiologicheskoe poznanie [Concretization, Values and Sociological Consciousness] / A. S. Bogomolov // Sotsiologicheskie issledovaniia [Sociological Researches]. – 1975. – № 2. – S. 54–61.
2. Gudechek Ya. Tsennostnaya orientatsiya lichnosti [The Person's Axiological Orientation] / Ya. Gudechek // Psikhologiya i lichnosti v sotsialisticheskom obshchestve [The Person's Psychology in the Socialist Society]. – М. : Nauka, 1989. – 103 s.
3. Shchepan'skiy Ya. Elementarnye ponyatiya sotsiologii [Elementary Sociological Notions] / Ya. Shchepan'skiy. – М. Progress, 1969. – 100 s.
4. Magun V. S. Potrebnosti i psikhologiya sotsialnoy deyatel'nosti lichnosti [The Person's Social Activity Needs and Psychology] / V. S. Magun. – L. : Nauka, 1983. – 49 s.
5. Vasilenko V. A. Tsennost' i tsennostnye otnosheniya [Value and Axiological Relations] / V. A. Vasilenko // Problema tsennosti filosofii [Philosophical Problem Values]. – М.-L., 1966. – 42 s.
6. Malakhov V. A. Kul'tura i chelovecheskaya tsennost' [Culture and Human Value] / V. A. Malakhov. – К. : Naukova dumka, 1984. – 41 s.
7. Parsons T. Sistema koordinat deystviya i obshchaya teoriya sistem deystviya : kul'tura, lichnost' i mesto sotsial'nykh sistem (1951) [The Coordinate System of Actions and General Theory of Systematic Actions : Culture, Personality and the Place of Social Systems (1951)] / T. Parsons // Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl' [American Sociological Thought] : [teksty] / [pod red. V. I. Dobren'kova]. – М. : Izd-vo MGU, 1994. – S. 448–463.
8. Kharchiov A. G. Iskusstvo kak tsennost' [Art as Value] / A. G. Kharchiov // Problema tsennosti v filosofii [Issue of Value in Philosophy]. – М.-L., 1966. – 81 s.
9. Zdravomyslov A. G. Potrebnosti. Interesy. Tsennosti [Needs. Interests. Values] / A. G. Zdravomyslov. – М. : Politizdat., 1986. – 160 s.
10. Zakharov M. A. Fair Play v tsennostno-normativnoy strukture sporta [Fair Play in the Value-Normative Sport Structure] / M. A. Zakharov // Filosofiya i budushchee tsivilizatsii [Philosophy and Future of Civilization] : [tezisy dokladov i vystupleniy IV Rossiyskogo filosofskogo kongressa, (Moskva, 24-28 maya 2005 g.) : [v 5 t.]. – М. : Sovremennye tetradi, 2005. – 586 s.
11. Popova I. M. Tsennostnye predstavleniya i "paradoksy" [Axiological Apprehensions and "Paradoxes"] / I. M. Popova // Sotsiologicheskie issledovaniia [Sociological Investigations]. – 1984. – № 4. – S. 29–36.
12. Durkheim I. Tsennostnye i "realnye" suzheniya (1911) [Axiological and "Real" Judgments (1911)] / I. Durkheim // Sotsiologicheskie issledovaniia [Sociological Investigations]. – 1991. – № 2. – 106 s.
13. Veber M. "Obektivnost" sotsial'no-nauchnogo i sotsial'no-politicheskogo poznaniya (1904) ["Objectivity" of Social-Scientific and Social-Political Consciousness (1904)] / M. Veber // Izbrannye proizvedeniya [Selected Works]. – М. : Progress, 1990. – S. 345–415.
14. Sherdakov V. N. Sotsial'no-psikhologicheskii analiz khristianskoy morali [Social-Psychological Analysis of Orthodox Moral] / V. N. Sherdakov. – L. : Gosudarstvennyy muzey religii i ateizma MK RSFSR, 1974. – 69 s.
15. Bakhtin M. M. K filosofii postupka [To the Deed Philosophy] / M. M. Bakhtin // Filosofiya i sotsiologiya nauki i tekhniki. Ezhegodnik. (1984-1985) [Philosophy and Sociology of Science and Technology. Yearbook. 1984-1985]. – М. : Nauka, 1986. – S. 80–160.
16. Fromm E. Dusha cheloveka [Human's Soul] / E. Fromm. – М. : Respublika, 1992. – 100 s.
17. Arutyunyan L. A. Tsennosti v sisteme sotsialisticheskogo obraza zhizni [Values in the System of Social Way of Life] / L. A. Arutyunyan // Obraz zhizni i tsennostnye orientatsii lichnosti [The Way of Life and Person's Axiological Orientations] / [otv. red. L. A. Arutyunyan]. – Erevan : Izd-vo AN Arm. SSR. – S. 9–32.
18. Drobnitskiy O. G. Nekotorye aspekty problemy tsennostey [Some Aspects of Values Problem] / O. G. Drobnitskiy // Problema tsennosti v filosofii [The Problem of Value in Philosophy] / [pod red. A. G. Kharchiova i dr.]. – М.-L. : Nauka, 1996. – S. 25–40.
19. Rubinshteyn S. L. Problemy obshchey psikhologii [Problems of General Psychology] / S. L. Rubinshteyn. – М. : Pedagogika, 1973. – 100 s.
20. Nietzsche F. Volya k vlasti : opyt pereotsenki vseh tsennostey [Will to Power : the Experience of Reevaluation of All Values] / F. Nietzsche. – М. : REFL-book, 1994. – 99 s.

21. Chamokova E. A. Kooperatsionalizatsiya ponyatiy "normy" i "tsennosti" [Cooperationalization of Notions "Norms" and "Values" / E. A. Chamokova, V. F. Chesnokova // Sotsiologiya kultury. Vyp. 2 [Culture Sociology. The Second Issue]. – М. : NITIK, 1975. – S. 167–179.
22. Zdravomyslov A. G. Otnoshenie k trudu i tsennostnye orientatsii lichnosti [The Relationship to Labor and the Person's Axiological Orientations] / A. G. Zdravomyslov, V. A. Yadov // Sotsiologiya v SRSR [Sociology in USSR]. – М. : Mysl, 1966. – Т. 2. – S. 187–207.
23. Dontsov A. I. K probleme tselostnosti subekta kollektivnoy deyatelnosti [To the Integrity Problem of the Collective Activity Subject] / A. I. Dontsov // Voprosy psikhologii [Psychological Questions]. – 1979. – № 3. – S. 25–34.
24. Ivanko L. I. Tsennostno-normativnye mekhanizmy regulyatsii [Axiological Normative Regulatative Mechanisms] / L. I. Ivanko // Kulturnaya deyatelnost' : opyt sotsiologicheskogo issledovaniia [Cultural Activity : Experience of Sociological Investigation] / [otv. red. L. N. Kogan]. – М. : Nauka, 1981. – S. 149–187.
25. Filosofsk'yy entsiklopedychnyy slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. – Kyiv : Abrys, 2002. – 231 s.
26. Kraus V. Nihilizm i idealy [Nihilism and Ideals] / V. Kraus. – М. : Raduga, 1994. – 136 s.
27. Brozhnik V. Marksistskaya teoriya otsenki [Marxian Evaluation Theory] / V. Brozhnik. – М. : Politizdat., 1982. – 45 s.
28. Zhukov Yu. M. Tsennosti kak determinanty prinyatiya resheniya. Sotsial'no-psikhologicheskii podkhod k probleme [Values as Determinants of the Decision Taking. Social and Psychological Approach to the Problem] / Yu. M. Zhukov // Psikhologicheskie problemy sotsial'noy regulyatsii povedeniya [Psychological Problems of the Social Behavior Regulation] / [otv. red. E. V. Shorokhova, M. I. Bubneva]. – М. : Nauka, 1976. – S. 254–277.
29. Petrovskiy A. V. Gruppovaya splochyonnost' kak tsennostno-orientatsionnoe edinstvo [Group Solidarity as the Axiological-Oriental Unity] / A. V. Petrovskiy, V. V. Shpalinskiy // Psikhologicheskaya teoriya kollektiva [Staff's Psychological Theory] / [pod red. A. V. Petrovskogo]. – М. : Pedagogika, 1979. – S. 43–65.
30. Chavchavadze N. Z. Kultura i tsennosti [Culture and Values] / N. Z. Chavchavadze. – Tbilisi : Mezniereba, 1984. – S. 29–30.

Матеріал надійшов до редакції 11.08. 2014 р.

Шеремет Л. А. Физическая и спортивная культура в контексте проблемы формирования ценностных ориентаций личности и общества.

В статье подчеркивается, что физическая культура ориентирует не только на то, что есть, но и на то, что может и должно быть с привлечением данных природо- и обществоведения, богатого гуманитарного наследия прошлого и настоящего. В данном отношении представляет интерес исследование физической и спортивной культуры с позиций понятий "ценность" и "ценностная ориентация". Ведь ориентация на ценности выступает характерной чертой человеческой жизни, телесного и духовного здоровья человека.

Ключевые слова: физическая и спортивная культура, ценность, ценностная ориентация, обществоведение.

Sheremet L. A. Physical and Sports Culture in the Context of Forming Axiological Orientations of an Individual and a Society.

The article emphasizes that physical education focuses not only on what is, but that can and should be involving data of the natural-and social science, humanitarian rich heritage of the past and present. In this respect, the study is of interest concerning the physical and sports culture from the standpoint of the concepts of "value" and "value orientation". The focus on values is a characteristic feature of the human life, physical and spiritual health. It is concluded that the problem of the subject's axiological orientations is not developed enough, therefore there are disputable interpretations. There are indistinct methodological orientations on the axiological importance of different social phenomena, which relate to sports. As the consequence there is the shift of accents on different social important issues (in particular the problem of sports and sports culture).

Key words: physical and sports culture, value, axiological orientation, social science.